

Osmanlı Kanunlarında ve Mahkeme Kayıtlarında Çeyiz

Abdussamed Atasoy

0000-0002-5379-3978

Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Kırıkkale, Türkiye

ror.org/01zhwvf82

abdussamedatasoy@kku.edu.tr

Öz

Çeyiz; gelin için hazırlanan her türlü ev eşyası, kıyafet ve benzeri eşyalardan oluşmaktadır. Çeyiz konusunda klasik fıkıh kitaplarında önemli bilgiler yer almaktadır. Bununla beraber Osmanlı kanunnamelerinde ve mahkeme kayıtlarında da yer alan “Osmanlı hukukunda çeyiz” konusunda herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Osmanlı Klasik dönemi kanunnamelerinde çeyize ilişkin olarak genellikle aynı maddenin benzer şekilleri yer almıştır. Tanzimat dönemi Osmanlı kanunnamelerinde yer alan çeyize ilişkin maddeler genellikle çeyizin israf ve evliliklerin önünde set olmasının engellenmesi amacıyla binaen çeyiz üst sınırını belirleme şeklinde meydana gelmiştir. Bunlara ek olarak “Hukuk-ı Aile Kararnamesinde” de çeyiz ile alakalı bir maddenin bulunması, ilgili konunun Osmanlı kanunnamelerinde düzenlendiğini göstermektedir. Çeyiz uygulamasının örf olarak İslam hukukunun etkin olduğu coğrafyalarda ve tabii olarak Osmanlı Devleti’nde yaygın olduğu ifade edilebilir. Bu örf aslen evlenecek olan kişilerin yuvasına yapılan yardım olması bakımından önem arz ederken zaman zaman evliliğin önünde engel olan bir âdete de dönüşebilmektedir. Osmanlı uygulamasında çeyizin evlenecek kişilere zarar vermesi, evliliklerin önünde engel haline gelmesi durumunda çeyizin kapsam ve miktarına kanunnamelerle sınırlamalar getirilmiştir. Bu sayede asıl olarak evlenecek kişiler açısından faydalı bir örf olan çeyizin bu kişilere zarar vermesinin önüne geçilmiştir. Osmanlı mahkeme kayıtları olan kadı sicillerinde çeyize ilişkin çok sayıda ihtilaf ve kayıt bulunmaktadır. Çeyize dair İstanbul, Konya ve Diyarbakır kadı sicilleri dikkate alınarak incelenmiş ve bu kayıtlar değerlendirilmiştir. İlgili mahkeme kayıtlarında hangi malların çeyiz olarak verildiği, çeyizin kimin malı olduğu, çeyizde kız ile baba arasında kız ile anne arasında meydana gelen ihtilaflar ve bu ihtilaflarda ispat usulü, çeyizde ibra ve sulh gibi konular hakkında bilgiler yer almaktadır. Başlık parası ve ağırlık gibi âdetlerin çeyizden farklı olduğuna ilişkin ve bunların hukuki durumu hakkında da kadı sicillerinde önemli bilgiler yer almaktadır. Müslümanlara ait bir uygulama olan çeyiz uygulamasının zaman zaman gayrimüslimler arasında da ihtilaf dolayısıyla mahkemeye taşınması bu örfün farklı dinlerden olan kişiler tarafından da kullanıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk Hukuk Tarihi; Osmanlı Hukuku; Çeyiz; Kanunnameler; Kadı Sicilleri; Çeyize Getirilen Sınırlama

Öne Çıkanlar

- Osmanlı kadı sicillerinde çeyize ilişkin çok sayıda ihtilaf ve kayıt bulunması, ilgili hususun hukuki yönü de bulunan etkin bir uygulama olduğunu göstermektedir.
- Gerek Klasik dönemde gerek de Tanzimat döneminde Osmanlı kanunnamelerinde çeyize ilişkin maddeler bulunmaktadır.
- Çeyiz, aslen evlenecek olan kişilerin yuvasına yapılan yardım olması bakımından önem arz ederken zaman zaman evliliğin önünde engel olan bir âdete de dönüşebilmektedir.
- Osmanlıda kanunnamelerle getirilen sınırlamalar ile çeyizin, evliliğe engel olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.
- Yalnızca Müslümanlar değil, gayrimüslimler de zaman zaman çeyiz uygulamasına başvurmuş ve bu konudaki ihtilaflarını şer'î mahkemeye taşımışlardır.

Atıf Bilgisi

Atasoy, Abdussamed. "Osmanlı Kanunlarında ve Mahkeme Kayıtlarında Çeyiz". *Eskiyeni* 54 (Eylül 2024), 1247-1268. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1468773>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	15 Nisan 2024
<i>Kabul Tarihi</i>	16 Eylül 2024
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Eylül 2024
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

Dowry in Ottoman Codes and Court Records

Abdussamed Atasoy

0000-0002-5379-3978

Kırıkkale University, Faculty of Law, Department of Islamic Law, Kırıkkale, Türkiye

ror.org/01zhwwf82

abdussamedatasoy@kku.edu.tr

Abstract

Dowry consists of all kinds of household items, clothing, and similar belongings prepared for the bride. Classical jurisprudence handbooks contain important information about dowry. However, we have not come across any studies on “dowry in Ottoman law”, which is also included in Ottoman codes and court records. In the Ottoman Classical period codes, similar versions of the same articles generally appear regarding dowry. In the Tanzimat period Ottoman codes, articles related to dowry generally aim to set an upper limit on dowry to prevent extravagance and to prevent obstacles to marriages. In addition to these, the fact that there is an article on dowry in the “Family Law Decree” shows that the related topic was regulated in Ottoman codifications. It can be stated that the customary practice of dowry was widespread in regions where Islamic law is effective, and of course, in the Ottoman Empire. While this custom is important in terms of helping the household of the people who will marry, it can also become a custom that hinders marriage. In the Ottoman practice, if the dowry posed a risk to the prospective spouses or became an obstacle to marriage, limitations were imposed on the scope and amount of the dowry through legal codes. In this way, dowry, which was originally a beneficial custom for the people to be married, was prevented from harming them. There are numerous disputes and records related to dowry in the Ottoman court records, Istanbul, Konya and Diyarbakır judge’ (kadı) registers (sijil) on dowry were examined and evaluated. The relevant court records contain information regarding which goods were given as dowry, whose property the dowry, belong to disputes between the father and daughter and mother over dowry, and the procedural rules for these disputes, as well as issues like exoneration and reconciliation in dowry. The judge’ registers also contain important information regarding the legal status of customs such as title payment and weights, which are distinct from dowry. The fact that the practice of dowry, which is a Muslim practice, was sometimes brought to court among non-Muslims due to disputes shows that this custom is also used by people of different religions.

Keywords

Turkish Legal History; Ottoman Law; Dowry; Legal Codes; Kadı Registers; Limitations Imposed on Dowry

Highlights

- The large number of disputes and records on dowry in the Ottoman kadi registers shows that it was an effective practice that also had a legal aspect.
- Both in the Classical period and in the Tanzimat period, there are articles on dowry in the Ottoman codes of law.
- While the dowry is important in terms of helping the home of the people who are going to get married, it can also turn into a custom that prevents marriage from time to time.
- In the Ottoman Empire, dowry was prevented from becoming an obstacle to marriage with the restrictions imposed by law codes.
- Not only Muslims but also non-Muslims resorted to dowry practices from time to time and took their disputes to the Sharia courts.

Citation

Atasoy, Abdussamed. "Dowry in Ottoman Codes and Court Records". *Eskiyeni* 54 (September 2024), 1247-1268. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1468773>

Article Information

<i>Date of submission</i>	15 April 2024
<i>Date of acceptance</i>	16 September 2024
<i>Date of publication</i>	30 September 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Çeyiz, gelin için hazırlanan ev eşyaları, kıyafetler ve benzeri eşyaları kapsayan bir kavramdır. Çeyiz, genellikle İslam hukukunun etkin olduğu coğrafyalarda ve özellikle Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak uygulanmıştır. Klasik fıkıh kitaplarında çeyiz konusunda önemli bilgiler yer almaktadır. İslam hukukunda çeyizin hukuki boyutuna ilişkin Türkçe olarak kaleme alınan tek çalışma Üzeyir Köse'ye aittir. Bu çalışmada ise Osmanlı hukukuna temas edilmemiştir. Osmanlı hukukunda çeyize ilişkin herhangi bir çalışmaya ulaşamadık. Bu sebeple Osmanlı kanunnameleri ve mahkeme kayıtlarında çeyiz konusunda bir çalışma yapmak, literatürdeki eksikliği bir nebze gidermek ve bu konuda daha sonra yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmamızın sınırları gereği İslam hukukunda çeyize ilişkin fıkıh bilgilerine pek temas edilmemiş olup Osmanlı Kanunnamelerinden ve mahkeme kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı hukukunda çeyize ilişkin bir inceleme yapılmıştır.

Çeyiz aslı itibarıyla evlenecek gençlere fayda sağlayan bir uygulamadır. Ancak çeyiz uygulaması zaman zaman evliliklerin önünde engel olabilecek bir âdete dönüşmüştür. Özellikle Tanzimat dönemi Osmanlı kanunnamelerinde, evliliklerin önünde set olmasının engellenmesi amacıyla çeyizin miktar ve mahiyetinde belirli sınırlamalar gündeme gelmiştir.

Osmanlı mahkeme defterlerinde çeyize dair birçok ihtilaf ve kayıt bulunmaktadır. Çalışmamızda Osmanlı mahkeme kayıtlarından; İstanbul, Diyarbakır ve Konya kadi sicillerinde yer alan çeyiz ile alakalı mahkeme kayıtları incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bu kayıtlar, çeyizin içeriği, çeyizin kimin malı olduğu ve çeyizle ilgili ihtilafların nasıl çözümlendiği gibi konularda önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu kayıtlar ayrıca, çeyiz uygulamasının Müslümanlar arasında olduğu kadar gayrimüslimler arasında da ihtilaf konusu olabileceğini göstermektedir.

Çalışmamızda ilk olarak çeyizin tanımı ve çeyizle ilişkili kavramlar hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Osmanlı Kanunnamelerinde çeyize ilişkin düzenlemeler, daha sonra çeyize getirilen sınırlamalar incelenmiştir. Bundan sonra ise Osmanlı hanedan üyelerinin çeyizi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Son olarak ise çalışmamızın büyük kısmını oluşturan Osmanlı mahkeme kayıtlarında çeyize ilişkin ihtilaflar incelenmiş ve bu konudaki kayıtlar yorumlanmıştır.

1. Çeyizin Tanımı

Çeyiz; kızlara evlenirken ailesi tarafından verilen her türlü kıyafet, ev eşyası, takı ve benzeri şeylerdir.¹ Başka bir tanıma göre çeyiz; evlenen kıza, baba veya ana tarafından örf ve âdete uygun bir şekilde evin döşenmesi amacıyla verilen taşınır eşyadır.²

Çeyiz, Osmanlı hukukunda *cihaz* ve *cehaz* terimi ile de ifade edilmektedir. Eski Türklerde *sep*,³ Batı Anadolu'da *sepi* olarak adlandırılan⁴ çeyiz, Anadolu'nun farklı yerlerinde; çeyiz,

¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 152.

² Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2007), "Çeyiz", 949.

³ Divanı Lugat't-Türk'te *sep*; gelinin malı olan çeyiz manasında, *septürmek* ise; çeyizlemek, kızı çeyizi ile beraber güveyinin evine göndermek manasında kullanılmıştır. *Divanı Lugat-it Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985), "Çeyiz", 1/319, 2/182. İfade edilen eserde "yüfüş" ise hısımların gelinin çeyizini temin etmek için elbise veya mal ile yardımlaşması anlamında kullanılmıştır. *Divanı Lugat-it Türk Tercümesi*, "Çeyiz", 3/11, 12.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001), 265.

cihaz, cihaz, cins, hendek, kırdak, yük yığma, ağırlık, kalın, kalım gibi farklı terimlerle de ifade edilmiştir. Osmanlı devletinde *cihaz* veya *cehaz*, Osmanlı halk dilinde ise *çehiz* veya *çeyiz* şeklinde kullanılmıştır.⁵

2. Çeyiz ile İlişkili Kavramlar

Bu başlık altında mehir, kalın ve drahomanın çeyiz ile ilişkisi hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Mehir

Mehir; “Nikah akdinin sonucu olarak kocanın, karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal’dır.” Mehir kadının malıdır. Kadın bu mal üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir.⁶ Hukuken, evlenecek olan kızın kendisinin de babasının da çeyiz hazırlama yükümlülüğü yoktur. Ancak kendi istekleri ile böyle bir uygulamada bulunabilirler. Çeyizin temini ya kızın mehrinden yapılır ya da baba, doğrudan kendi malından infak ederek kızın çeyizini karşılar.⁷

2.2. Kalın

Erkeğin, kızın babasına evlenmek amacıyla verdiği malı ifade eden kalın, Türk boylarında yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Kaşgarlı Mahmud’un: “Kalın veren kız alır” atasözünü eserine alması da bu durumun yaygınlığını göstermektedir.⁸

Karutz’a göre kalın; karşılıklı bir hediyeleşme ve evlenecek çiftin işlerini yoluna koyması için yapılan bir yardımdır. Karşılıklı olarak nitelendirilmesinin sebebi erkek tarafının kalın, kız tarafının ise kalından daha az olan bir çeyiz vermesidir. Çeyizin kalından daha az olması kız tarafının evlilik sonucu bir iş gücü kaybetmesine karşılık erkek tarafının bir iş gücü daha kazanması ile açıklanabilir. Kalın ve çeyiz evlenecek olan taraflar arasında hediyeleşmenin karşılıklı kanatlarını oluşturmaktadır.⁹

Divanu Lugati’t-Türk isimli eserde kalının çeyiz manası üzerinde durulmuştur. “Çeyiz veren kız alır, gerekli olan pahalı alır” ifadelerinin de söz konusu eserde kalın başlığı altında yer alması çeyiz ve kalın ilişkisi hakkında bilgi vermektedir.¹⁰

Kalın; kara mal, yelü, tüy mal ve süt hakkı olmak üzere dört kısma ayrılır. Bu dört kısımdan yalnızca kara mal, çeyiz ile doğrudan ilişkilidir. Kara mal; kızın babasına kızının çeyizini hazırlaması amacıyla verilen maldır. Kara malın kızın çeyizi dışında başka bir şekilde kullanılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir.¹¹ Erkek tarafının girmiş

⁵ Osman Kademoğlu, *Çeyiz Sandığı*, haz. Ali Pasiner (İstanbul: Duran Matbaa, 1999), 31, 121.

⁶ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/389-391.

⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, *Vesâilü'l-felâh fi mesâilî'n-nikah* (İstanbul: y.y., 1313/1895), 76; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras* (Konya: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1977), 233.

⁸ Abdülkadir İnan, “Kalın”, *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 21/161.

⁹ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 259, 264. Kalının hukuki niteliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşler için bk. Sadri Maksudi Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 3/91; Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 258-262; Hıfzı Timur, “Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalın Müessesesi, *Ebul’ula Mardin’e Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kenan Matbaası, 1944), 1140-1145; Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 91-94.; Mehmet Mandaloğlu, “İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku”, *Türkiyad Araştırmaları Dergisi* 33 (2013), 143; Yasemin Toros Kurtoğlu, *Eski Orta - Asya Türk Devletlerinde Aile Hukuku* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 52-55.

¹⁰ *Divanı Lugat-it Türk Tercümesi*, “Çeyiz”, 3/371, 372.

¹¹ Hıfzı Timur, “Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalın Müessesesi”, 1140; Halil Cin - Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Sayram Yayınları, 2019), 33; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022), 58.

olduğu bu masrafa karşılık kız tarafı; Orta Asya Türklerinin *koşantı*¹², Yakutların ise *engne* olarak adlandırdıkları çeyiz hazırlama masrafının altına girer.¹³

Türkler Müslüman olduktan sonra kalın âdetini yavaş yavaş bırakmış olsa dahi günümüzde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve Türkistan'da başlık adıyla varlığını sürdürmektedir.¹⁴

2.3. Drahoma

Evlenmek, ailesine bağlı olmadan yaşamak veya bir işletmeyi yönetmek amacıyla ailesi tarafından kız çocuğuna verilen mal veya paraya drahoma denilmektedir. Drahoma özellikle Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de Rum kökenli ailelerde görülmektedir. Bazı ülkelerde Drahoma vermek kanuni bir zorunluluk olarak düzenlenmiştir. Örneğin; Avusturya Medeni Kanununa göre Drahoma vermek zorunludur.¹⁵ Drahoma da tıpkı çeyiz gibi kız tarafının maddi durumuna göre değişkenlik gösterir. Bu sebeple kızın babasının zenginliği hakkında bilgi verici bir özellik taşır.¹⁶

3. Osmanlı Kanunnamelerinde Çeyiz

Kanunname-i Liva-i Menteşe¹⁷ md. 30; “*Resm-i arusane, cihazlı kızdan altmış akçe ve avrattan kırk akçe ve fakirden resm-i nısf-ı gani arusiyyesi ve mutavassıt'ul-halden beyne ve beynedir.*”¹⁸

¹² Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, 3/91.

¹³ Ahmet Akgündüz, “Başlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/132.

¹⁴ Akgündüz, “Başlık”, 5/132; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2017), 72. Mehir, kalın ve başlık birbirinden farklı kavramlardır. Mehir doğrudan kıza verilmekte iken kalın kızın ailesine verilmektedir. Mehirin diğerlerinden farklılığı açık olmasına karşın başlık ve kalının birbirine çok benzediği ve hatta aynı şey olduklarına dair tartışmalar mevcuttur. Akgündüz, “Başlık”, 5/132, 133. Kalın bir görüşe göre evlenecek olan erkeğin veya erkeğin ailesinin evliliğin gerçekleşmesi için kız tarafına verdiği bir mal iken başlık ise evliliğin gerçekleşmesinin ardından erkeğin veya erkeğin ailesinin kız tarafına verdiği bir hediye ifade etmektedir. Bu görüşe göre kalın, evliliğin zorunlu şartı iken başlık parası ise zorunluluk taşımamakta, gönüllülük esasına dayanmaktadır. Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 256-258; Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 3/63; Gülden Sağol Yüksekkaya, “Kalın ve Çeyiz”, *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali - Aylin Koç (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 397. Diğer bir görüşe göre ise başlık parası kızın satış bedelidir. Bu son görüşe göre başlık ve kalının birbiri ile yakın bir ilişkisi bulunmamaktadır. Harun Yücel, “Kırgız ve Kazak Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalın”, *Türkkoloji Araştırmaları Merkezi* (2010), 2; Toros Kurtoğlu, *Eski Orta - Asya Türk Devletlerinde Aile Hukuku*, 48, 49. Aydın'a göre mehir hukuki, başlık ve kalın ise sosyal iki ayrı vakiydir. İslam ve Osmanlı hukukunda mehir hukuken korunmuş, her yerde ve zamanda uygulanmıştır. Başlık ise belirli bölgelerde belirli zamanlarda bir âdet olarak uygulanma imkanı bulmuştur. Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, 94.

¹⁵ “Drahoma”, *Türk Ansiklopedisi*, ed. Agop Dilaçar (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 14/55.

¹⁶ Uğur Özcan - Murat Gökhan Dalyan, “19. yy' da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları”, *History Studies* 3/3 (2011), 322. Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler adlı kitabında da bir adamın zenginliğine örnek olarak “Kızlarının çeyizi, drahoması yerindeydi...” ifadesine yer verilmiştir. Fyodor Mihaylovic Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, çev. Nihal Yalaza Taluy (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 4.

¹⁷ II. Bayezid devrinde tedvin edilen bu kanunname hakkında bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (II. Bayezid Devri Kanunnameleri) 2. Kitap* (İstanbul: Fey Vakfı, 1990), 258.

¹⁸ Akgündüz, *II. Bayezid Devri Kanunnameleri*, 258. Cihazlı kadından 60 akçe resm-i arusane alınacağına dair benzer madde II. Bayezid'in Umumi Osmanlı Kanunnamesinde de yer almaktadır. Akgündüz, *II. Bayezid Devri Kanunnameleri*, 59. Aynı yöndeki düzenleme Yavuz Sultan Selim Umumi Kanunnamesi md. 107'de yer alarak aynı şekilde varlığını sürdürmüştür. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri) 3. Kitap* (İstanbul: Fey Vakfı, 1991), 103. Aynı yöndeki düzenleme 1565 tarihli Bosna Sancağı Kanunnamesi 270. maddede de yer almaktadır. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (Kanuni*

Osmanlı Devleti Klasik Dönem kanunnamelerinde yalnızca bu hükme ulaşabildik. Bu hükmün klasik dönemde padişahların çıkarmış oldukları kanunnamelerde sıklıkla tekrar ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu hüküm kanunnamelerin ekserisinde benzer şekilde düzenlendiği için yalnızca bir tanesine yer vermekle yetindik.

Klasik Dönem Osmanlı kanunnamelerinde çeyize ilişkin temelde tek madde olması ve birçok kanunnamede bu hükmün benzer şekilde yer alması dolayısıyla kısaca resm-i arûsâneyi açıklamak ve kızın çeyizli olup olmamasının vergi miktarını neden değiştirdiğine dair kısa bir açıklama yapmak gerekmektedir.

Resm-i arûsâne; diğer bir adıyla gerdek resmi, tımar sahibinin, tımarında bulunan kadının kocasından aldığı, maktu bir vergidir. Bu vergiye arûsâne veya gerdek resmi adı da verilmektedir. Arûsâne gerdek zamanında veya düğün zamanında alınan bir vergidir. Mezkur verginin miktarı, evlenecek olan kadının; dul, bakire, zengin, fakir, Müslüman ve gayrimüslim olmasına göre farklılık göstermektedir.¹⁹

Kanun maddesine göre resm-i arûsâne; çeyizli kızdan altmış akçe, dul kadından kırk akçe olarak alınır. Bu kız veya kadın fakir ise zikredilen miktarın yarısı, orta halli ise zengin ve fakir olması halinin arasındaki bir miktar olarak alınır. Maddeden anlaşıldığı üzere en yüksek vergi çeyiz sahibi olan kız için bu kızla evlenecek olan erkekten alınmaktadır.

Hukuk-ı Aile Kararnamesinde (HAK) de çeyize ilişkin bir madde yer almaktadır. İlgili madde şu şekilde düzenlenmiştir: “*Mehir menkuhenin malı olup onunla cihaz yapmaya cebr olunamaz.*”²⁰ Bu maddede; mehrin kadının malı olduğu ve kadının mehir olan mal ile çeyiz hazırlama zorunluluğunun olmadığı ifade edilmiştir.²¹

Yine HAK'ta gayrimüslimlerin çeyiz ve drahoma haklarına ilişkin bir düzenleme mevcuttur. HAK'a kadar Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmilerin aile hukuku konusunda davalarını, kendi ruhani liderleri tarafından kendi dinlerine göre dava etme veya şer'i mahkemeye giderek dava etme hakları bulunmaktaydı. HAK ile beraber yargıda birlik amacı ile zimmilerin kendi ruhani liderleri tarafından yargılamaya tabi olma hakları sona ermiştir. İlgili maddeye göre drahoma ve çeyize ilişkin meselelerde de ruhani liderleri tarafından kendi dini hükümlerine göre yargılama yapılması yasaklanmıştır. Bu kişilerin verdikleri

Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri- Kanuni Devri Eyalet Kanunnameleri (II) 6. Kitap (İstanbul: Fey Vakfı, 1993), 484. II. Murat Dönemi Umumi Kanunnamesi 135. maddede de aynı yönde düzenleme mevcuttur. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (III. Murat Devri Kanunnameleri)* 8. Kitap (İstanbul: OSAV Yayınları, 1994), 121. I. Ahmed'in Kanun-ı Osmanisi'nde de aynı yönde düzenleme bulunmaktadır. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devirleri Kanunnameleri)* 9. Kitap (İstanbul: OSAV Yayınları, 1996), 514.

¹⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2014), 94-96; Halil Sahillioğlu, “Arûs Resmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/422, 423.

²⁰ HAK, md. 89.

²¹ Malikiler çeyiz konusunda sorumlu kişinin kim olduğu hususunda diğer üç mezhepten farklı bir görüşe sahiptir. Malikilere göre kadın, kocasından mehir almış olduğu durumda bu mehrin bir kısmı ile çeyiz hazırlamak zorundadır. Çünkü Malikilere göre mehrin tamamı, kadının kendisinin tasarrufunda değildir. Mehrin verilmesinin temel sebeplerinden bir tanesi de kadının ev için gerekli olan çeyizleri almasıdır. Muhammed Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1436/2015), 225; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilhât-ı Fikhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 2/150; Abdulkarîm Zeydân, *el-Mufassal Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fikhi Ansiklopedisi*, ed. Faruk Beşer (İstanbul: Asalet Yayınevi, 2019), 8/512; Üzeyir Köse, “İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 102, 103. İslam hukukunda çeyize ilişkin detaylı bilgi için bk. Üzeyir Köse, “İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 98-112.

kararların kazai bir hüküm doğurmayacağı ifade edilmiştir. İlgili madde şu şekilde düzenlenmiştir: “Rüesâ-yı ruhaniyenin akd ve fesh-i nikah ile müstetbiâtından nafaka-i zevcât, drahoma ve cihaz hakkında hakk-ı kazaları mülğadır.”²²

Osmanlı Devleti’nde evlilik dolayısıyla erkek tarafından talep edilen kalın, başlık parası, ağırlık veya benzeri eşya veya mallar ilk zamanlar kısmen yasaklanmıştır.²³ Manastırlı, başlık ve benzeri paraların yasak olmasına ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Bir kızı tezvic veya teslim etmek için velileri tarafından alınan akçe ve saire istirdat olunur. Çünkü hakk-ı sükât olmak üzere verilen şeyler rüşvettir. Ama tavassut ve ıslah-ı beyn için ücret diye verilen şey istirdat olunamaz. Lakin verilen şeyin ameli mukabelesinde ücret olduğu tasrih olunmaz ise hibe kabilinden olmakla rucu’a mani’ olacak bir şey yok ise rucu’ caiz olur.”²⁴ HAK ile beraber ise evlilik dolayısıyla kızın ailesinin koca veya ailesinden talep ettiği mallar tamamen yasaklanmıştır. İlgili madde HAK’ta şu şekilde düzenlenmiştir: “Bir kızı tezvic veya tezvic için ebeveyn veya akrabasının zevcden akçe ve eşya-yı saire almaları memnudur.”²⁵

4. Osmanlı Hanedan Üyelerinin Çeyizi

Osmanlıda hanedan üyelerinin, özellikle de Hanım Sultanların evlilikleri şaşıaali bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde çeyizlerinin de çok fazla olduğu ve bu çeyizlerin zaman zaman sergilendikleri ve bir tören eşliğinde taşındıkları arşiv belgelerinde yer almaktadır.

Rukiye Sultan’ın çeyizi, Adile Sultan’ın çeyizi, Refia Sultan’ın çeyizi, Fatıma Sultan’ın çeyizi, Mediha Sultan’ın çeyizi, Naile Sultan’ın çeyizi, Mihrimah Sultan’ın çeyizi, Münire Sultan’ın çeyizi ve daha birçok sultanın çeyizine ilişkin genel bilgiler, bu çeyizlerin içerisinde nelerin bulunduğuna ilişkin bilgiler Osmanlı arşivinde yer almaktadır.²⁶ Ancak Sultanların çeyizleri hukuki ihtilaf açısından dolayı değil; miktarları, törenle taşınması²⁷ gibi sebeplerden dolayı arşiv kayıtlarında yer almıştır. Bu sebeple çalışmamızda Sultanların çeyizlerine ilişkin bu kadar bilgi ile iktifa edilmiştir.

5. Osmanlı’da Çeyize Getirilen Sınırlama

Çeyizin örf olarak İslam hukukunun etkin olduğu coğrafyalarda ve tabi olarak Osmanlı Devleti’nde yaygın olduğu ifade edilebilir. Diğer uygulamalarda olduğu gibi çeyizde de İslam ahlakına ve kültürüne uygun olan çeyiz uygulamasının evlenecek olan kişilerin yuvasına yapılan yardım olması bakımından büyük yararı bulunmaktadır. Ancak aslından ve amacından uzaklaşıldığı takdirde bu uygulama evliliğin önünde engel olan bir âdete

²² HAK, md. 156.

²³ Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddül-Muhtar Ale’l-Dürri’l-Muhtar*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983), 5/570.

²⁴ Manastırlı İsmail Hakkı, 77. Hemen hemen aynı ifadeler, Seydişehir’nin eserinde de yer almaktadır. Mahmud Esad Seydişehir, *Kitab-ı Nikah ve Talak*, haz. Abdüsselam Arı (İstanbul: Seçil Ofset Yayınları, 2021), 74.

²⁵ HAK md. 90.

²⁶ Osmanlı Sultanlarının çeyizleri hakkında bilgi için bk. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>.

²⁷ “Gelin, hanedan üyesi ise çeyiz sepetlere ve sandıklara konur araba ve atlara yüklendikten sonra yeniçeri ağası ile teberdarlar nişancı, defterdar, dergahıali kapıcıbaşıları, aşağı bölük ağaları, sipahi silahtar ağaları, yeniçeri efendisi, sekbanbaşı, kul kethüdası, Divan-ı hümayun hocaları, topcubaşı, cebecibaşı, dergahıali çavuşları, subaşı, aşçıbaşı ve gedikli zaimlerin yer aldığı tören alayı yola çıkardı. Çeyiz alayı sırasında mehterhane çalar, damadın konak ya da sarayına gidilerek çeyiz teslim edilirdi. Damat, alaya katılanlara rütbe ve konumlarına göre armağanlar dağıtırdı“Çeyiz”, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Ed. Adnan Bek (İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1986), 5/3668, 3669.

dönüşerek zararlı bir hale gelebilmektedir. Bu zararlar dolayısıyla bir uygulamayı tamamen terk etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Söz konusu uygulamanın zararlarını sona erdirmek için zaman zaman devlet müdahalesi ile bu uygulamaların belirli kısıtlamalara tabi olması gerekmektedir.

Çeyiz uygulamasının, amacına aykırılık teşkil eden, tarafların zararına sebep olan kısımları üçe ayrılabiliriz. Birincisi; çeyiz olarak hazırlanan mahrem eşyaların herkesin önünde ortaya çıkarılıp teşhir edilmesidir.

İkincisi; çeyizde ailelerin gurur ve gösteriş bakımından birbirleri ile yarışma duygusuna kapılması ve tarafların zaman zaman bu durumu aşağılama derecesine taşınmasıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi çeyiz veya evlilik dolayısıyla verilen diğer eşyaların maddi değeri ailelerin toplumsal statüleri ve maddi durumlarının bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.²⁸ Bu iki husus hakkında Osmanlı hukukunda bir düzenlemeye rastlamadığımız için bu kadar bilgi ile iktifa edilmiştir.

Üçüncüsü ise; ağır bir borç altına girme pahasına gereğinden fazla çeyiz hazırlama, çeyiz hazırlamada israf ve bu iki sebebe bağlı olarak yardım maksadı taşıyan çeyizin evliliklerin önünde engel olmasıdır.²⁹ Üçüncü sebep de aslen hukukla ilişkili olmamasına rağmen devletin maslahata dayanarak müdahalede bulunması dolayısıyla hukuki bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı uygulamasına bakıldığında zaman zaman çeyize bir sınırlama getirilmesi, bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Arşiv kayıtları incelendiğinde, Anadolu'nun bazı bölgelerinde başlık parası ve kıza verilecek çeyiz eşyalarının aileler arasında bir yarış halini aldığı ve bu durumun evlenecek gençlere zarar verdiği anlaşılmaktadır. 19. yy.'da Kayseri'de başlık, çeyiz ve düğün masraflarını normal bir hale getirebilmek adına şehrin ileri gelenlerinin bir araya toplanıp, ailelerin yapacağı azami masrafları kademeli olarak sınırlandırmaları bunun açık bir göstergesidir. Mezkur sıralamaya göre birinci grup; "Eşrâf-ı kirâm ve kudretli vücuh"tan olanları yani şehrin ileri gelenlerini temsil etmektedir. Birinci grupta yer alanların kızları için 5000 kuruş mehr-i muaccel ve 1000 kuruş mehr-i müeccel ödenecek; buna karşılık kız tarafı da evlenecek kıza 20 kat elbise verecektir. Ziyafet ve düğün süresi ise bir haftayı geçmeyecektir. Burada zikredilen 20 kat elbise çeyiz olarak belirlenmiştir. Orta halli kişileri ifade eden ve genellikle kamu görevlilerini kapsayan "Hacıyân" ikinci grubu temsil etmektedir. İkinci grup, 3000 kuruş mehr-i muaccel ile 750 kuruş mehr-i müeccel

²⁸ Ebu'l Ala Mevdudi, *İslam'da Aile Hukuku (Karı-Koca Hakları)*, çev. Memiş Tekin (Konya: Esra Yayınları, 1994), 128, 129; Hasan Çalışkan, *Evlilik ve Aile Hayatı* (İstanbul: Çelik Yayınları, 2001), 47; H. Ahmet Maden, "Çeyiz Geleneği", *Türk Aile Ansiklopedisi* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991), 1/ 216; Abdülazim Mahmûd ed-Dîb, "Çeyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/297.

²⁹ Çalışkan, *Evlilik ve Aile Hayatı*, 47; Salih Okur Gümrükçüoğlu, "İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/4 (2013), 231, 232. Evliliklerin kolaylaştırılması yolunda Rasulullah (sav)'in uygulaması, örf ve âdetin bu yönde şekillenmesini gerektirmektedir. Rasulullah (sav)'in, kızı Fatıma (r.anha)'ya hazırladığı çeyiz; kadife kumaş, bir su tulumu ve içi ızdır otuyla doldurulmuş bir yastıktan oluşmaktadır. Nesâî, Sünen-i Nesâî, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, (Haleb: Mektebül'-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986), "Nikah", 82 (No. 3384); İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (b.y.: Daru'l-İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1431), "Zühhd", 11 (No. 4105). Rasulullah (sav)'in, kızı Fatıma (r.anha)'ya mütevazi bir çeyiz hazırlaması bize diğer bütün konularda olduğu gibi çeyiz konusunda da örnek olmuştur. Burada zikredilen esas mesele çeyizin, mehrin, düğün töreninin çok mütevazi yapılmasının bir mecburiyet oluşu değildir. Esas mesele, bu gibi şartlarla evliliğin zora sokulmaması, helal olan evliliğin kolaylaştırılması ve harama götüren diğer yolların ise önünün kapatılmasıdır.

karşılığında 15 kat çeyiz vermekle yükümlü tutulmuştur. Zayıf gelir düzeyine sahip olan üçüncü grup ise 500 kuruş mehr-i muaccel ile 250 kuruş mehr-i müeccel alacak ve karşılığında 5 kat elbiseyi çeyiz olarak kızlarına vereceklerdir. Her grup için ayrı ayrı belirlenen para ve eşyalar dışında başlık parası altında şeriat dışı herhangi bir para talep edilmeyeceği de bu kararda yer almaktadır.³⁰

1865 tarihinde³¹ “İzdivâc ve Tenâküh maddesi hakkında Tenbihatı Havi İlanname” başlığı ile bir nizamname çıkarılmıştır. Mithat Paşa tarafından Tuna vilayeti için çıkarılan bu nizamname daha sonra çok az değişikliklerle “Mecmu’-a-i Nizâmât-ı Vilâyât” adı ile yayınlanmıştır. 1872-1873 tarihinde de yayınlanarak³² ülke genelinde cari hale getirilmiştir.³³ Nizamnamenin giriş kısmında, sınırlandırma amacının israfı önleme ve evlenmeyi kolaylaştırma olduğu ifade edilmiş, bunun yanı sıra evlenmenin zorlaştırılması sonucunda karşılaşılan sorunlara kısaca değinilmiştir. Halk dört sınıfa ayrılmış ve hangi sınıfın en fazla ne kadar eşya, mehir ve çeyiz verebileceği düzenlenmiştir. Ayrıca düğünde yapılacak masraflar ve hediyeler hususunda da sınırlandırma yapılmıştır.³⁴

1865 tarihinde Yanya eyaletinde de bir komisyon tarafından evliliklerin kolaylaştırılmasına ilişkin bir layiha düzenlenmiş ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye’ye havale edilmiştir. Bu layihada özellikle eskiden beri devam eden çeyiz uygulamasının birçok masrafa sebep olduğu ve evlilik önünde engel oluşturduğu ifade edilmiştir. Halk; hesap, nesep, servet ve iktidarına göre beş sınıfa ayrılarak her bir sınıfın vereceği çeyiz sınırı belirlenmiştir. Her bir grubun alabileceği çeyiz miktarına ilişkin bir defter düzenlenerek, mahkeme siciline kaydedilmesine karar verilmiştir. Bu sınırın üzerinde çeyiz vermeye kalkışan kişilerin nikah akitlerinin icra edilmeyeceği kararlaştırılmıştır.³⁵ Daha sonra Konya’da uygulanmak üzere bir layiha çıkarılmıştır.³⁶ Diğer birçok vilayette de evliliklerin azalmasına önlem olarak düğün masraflarında sınırlandırmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır.³⁷

6. Osmanlı Kadı Sicillerinde Çeyiz

Osmanlı uygulamasında kadı sicillerinde çeyiz olarak nelerin verildiği, nelerin çeyize konu olduğu incelendiğinde sıklıkla; küpe, kuşak, mücevher, altın, gümüş, sorguç, enselik, bilezik, kaftan, entari, yorgan, seccade, döşek, döşek yüzü, yastık, çarşaf, peşkir (havlu), keçe, minder,

³⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 326, 327.

³¹ İlannamenin tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler için bk. Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 123. Çeyiz ve benzeri düğünle alakalı masrafların sınırlandırılmasına ilişkin olarak İzmir vilayetinde kaleme alınan 1856 tarihli kayıt ile alakalı bilgi için bk. Murathan Keha, “19. Yüzyılda Düğünlerde Yapılan İsrâf ve Buna Karşı Alınan Tedbirler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/4 (2017), 1283-1287.

³² İlgili nizamname için bk. Düstur, 1. Tertip (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289), 1/736-741. Layiha; giriş kısmı, 10 madde ve halkın sınıflandırıldığı dört ayrı gruba dair bilgilerden oluşmaktadır.

³³ Şuayip İbiş, *Şer’î Hukuktan Medeni Hukuka Evlilik: Çorum Örneği (1840-1930)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 16, 17.

³⁴ Düstur, 1. Tertip, 1/736-741.

³⁵ Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler*, 131, 132.

³⁶ Konya’da çıkarılan layihanın özellikleri ve maddeleri için bk. Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler*, 133-138.

³⁷ Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler*, 76.

kaliçe (halı), sahan (tabak türü), sofrası, bohça, don, mintan, tencere, hamam taşı, sini, güğüm, leğen, ibrik, lengeri, makrama (havlu), bakraç, yaşmağı, tepsi, kahve ibriği, gömlek, şamdan, kapı perdesi, yağlık, Mushaf-ı şerif, kumaş, tava, kepçe gibi evde kullanılacak eşyalar, temel gereksinimler ve nakit para göze çarpmaktadır. Zaman zaman da ev, arazi, bağ, bahçe, su kuyusu maddi değeri yüksek gayrimenkullerin de çeyiz olarak sarf edildiği görülmektedir.

Üsküdar Mahkemesi 17 numaralı sicilde yer alan bir kayıta; bir bağın yarısının, babası tarafından kızına çeyiz olarak verildiği ifade edilmektedir.³⁸ Üsküdar Mahkemesi 17 numaralı sicilde yer alan farklı bir kayıta yine bir bağın çeyiz olarak verildiği ifade edilmektedir.³⁹ Bu örnekler yatak, döşek, tabak, çanak cinsinden evde kullanılacak olan ve maddi değeri az olan eşyaların yanı sıra zaman zaman maddi değeri yüksek gayrimenkullerin de çeyize konu olabileceğini göstermektedir. Her ne kadar çeyizin tanımında taşınır mallar ve ev eşyaları ifadesine atıf yapılsa da taşınmaz malların bu kapsama alınmayacağına dair net bir kural söz konusu değildir. Osmanlı uygulamasında taşınmaz malların çeyiz kapsamında zikredildiği mahkeme kayıtları, örfen taşınmaz malların da çeyiz kapsamına alındığını göstermektedir.

Diyarbakır mahkemesinde yer alan bir kayıta; karı ile kocanın belirli bedel üzerinde muhalaa yaparak boşandıkları bilgisi yer almaktadır. Söz konusu kayıta muhalaa sonucunda tarafların birbirini ibra ettikleri anlaşılmaktadır.⁴⁰ İbra edilen hususlar arasında mehir ve nafaka ile beraber kadının çeyiz eşyalarından da bahsedilmesi, İslam hukukunda yer alan mal ayrılığı rejimine uygun bir şekilde Osmanlı uygulamasında da çeyizin doğrudan kadının malı kabul edildiğini göstermektedir.

Bab Mahkemesi 3 numaralı sicilde yer alan kayıt; çeyizin kim tarafından verildiği, kime verildiği ve çeyizin hukuki niteliğinin ne olduğu hakkında bilgiler içermesi bakımından oldukça önemlidir. Mezkur sicil örneğinin temel konusu kısaca; bir kişinin söz konusu evin miras olarak kendisine kaldığını iddia etmesi, diğer kişinin ise bu evin çeyiz olarak yıllar öncesinde kendisine verildiğini iddia etmesi hususundadır. Söz konusu kayıta, çeyizin anne tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Kayıt, ekseriyetle baba tarafından karşılanan çeyizin zaman zaman anne tarafından⁴¹ da karşılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Çeyizin kızın kendi hesabına verildiği de yine bu örnekten çıkarılabilmektedir. Çeyiz olarak ifade edilen ve ortak kullanımı gerektiren, maddi değeri çok yüksek olmayan eşyalar için her ne kadar mülkiyet, çeyizin verildiği kişide olsa dahi ortak kullanım bakımından karşı tarafın rızası şart değildir. Ancak yine çeyiz kapsamında olan maddi değeri yüksek gayrimenkullerin ise yalnızca çeyizin verildiği kişinin mülkiyetine geçtiği ve yine yalnızca bu kişinin tasarrufunda bulunduğu mezkur örnekte görülmektedir. Çeyizin hukuki niteliğine ilişkin olarak bu kayıta “hibe ve fariğan” ifadesi zikredilmektedir. “Fariğan” ifadesi, haktan feragat etme anlamında kullanılmıştır. Çeyizi veren kişi hibede bulunarak verdiği mal üzerindeki haktan feragat etmiş olmaktadır. Ayrıca çeyiz, hibe

³⁸ İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (956-963/1549-1556), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 208.

³⁹ Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, 333.

⁴⁰ Diyarbakır Şer`iye Sicilleri Amid Mahkemesi 3745 Numaralı Sicil (1237-1239/1822-1824), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017), 97.

⁴¹ Annenin kızına çeyiz hazırlamasına ilişkin benzer mahkeme kaydı için bk. Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, 872; İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (1150-1151/1737-1738), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 56.

hükümünde olduğundan dolayı “hibe ve teslimi hakkında bilgimin olmadığı” ifadesi yer almaktadır. Çeyizde teslimin gerçekleşip gerçekleşmemesi hibeden dönebilme bakımından önem arz etmektedir. Mezkur kayıta hüküm olarak; çeyizin verildiği kızın ev üzerinde malik olduğuna ve haksız olarak evin kullanımını yapan kişinin ise bu haksız el atma fiiline son vermesi hususunda tembih edilmesine karar verilmiştir.⁴²

Bab mahkemesi 92 numaralı sicilde yer alan bir kayda göre Fatıma isimli kadın, kızına çeyiz olarak birçok eşya vermiştir. Daha sonra ise bu eşyaları kızına çeyiz olarak değil ariyet olarak verdiğini iddia ederek mezkur eşyaların kendisine teslim edilmesi gerektiği hususunda dava açmıştır. Çeyiz olarak verilen mallara bakıldığında maddi anlamda çok yüksek meblağlara ulaşan eşyaların söz konusu olmadığı görülmektedir. Diğer sicil örnekleri incelendiğinde babanın veya annenin kızı için genellikle çeyiz olarak verdiği eşyaların benzerlerinin hibe edildiği görülmektedir. Ancak sicil kaydında bu konuda detaylı bilgiler yer almamaktadır. Kız ise babasının ve kardeşinin mirasından hakkına düşen kısımlarına ilişkin olarak annesine karşı dava açmıştır. Söz konusu kayıta ilk olarak çeyiz mallarının hibesinden annenin vazgeçme ihtimalinin bulunup bulunmadığı hususunda değerlendirme yapıldığında; çeyiz verilen kızın kebire olduğu yani buluğa ermiş olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca çeyiz olarak verilen malların teslim ve kabzının gerçekleştiği de ifade edilmiştir. Bu hususlar beraber değerlendirildiğinde Hanefi mezhebine göre kızın sözüne riayet edileceği anlaşılmaktadır. Annenin bu durumda hibeden dönme ihtimali bulunmamaktadır. İkinci olarak ise söz konusu kayıta yer alan, malların ariyet olarak mı yoksa hibe hükümünde çeyiz olarak mı verildiği hususunda değerlendirme yapıldığında; çeyiz olarak verilen mallar dikkate alındığında diğer mahkeme kayıtlarında çeyiz olarak kıza verilen mallar ile paralellik gösteren, çeyiz kapsamı dışında olmayan malların kıza verildiği anlaşılmaktadır. Yani örfen bu malların çeyiz olarak verilmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Bu sebeple her ne kadar söz konusu hususta mahkeme kaydında detaylı hükümler bulunmasa dahi verilen mallar üzerinden değerlendirme yapıldığında İslam hukuku kurallarına göre kızın sözüne riayet edileceği ve malların çeyiz olarak değerlendirileceği anlaşılmaktadır. Söz konusu meselede taraflar sulh olmuş ve alacak verecek hususunda birbirlerini ibra etmişlerdir.⁴³

Bab mahkemesi 150 numaralı sicilde yer alan bir kayda göre zimmiler arasında çeyiz hususunda ihtilaf vuku bulmuştur. Kız babası, kızını evlendirirken evlendireceği oğlanın babasına, kızı için çeyiz hazırlaması amacı ile bir miktar para vermiştir. Uzun bir süre sonra kız, babası tarafından kocasının babasına verilen çeyiz parasının kendisine verilmesi amacı ile dava açmıştır. Oğlanın babası ise kızın yıllarca aynı yerde yaşamalarına rağmen sükût ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme, 15 yılı geçen meselelerde zaman aşımının söz konusu olduğuna ve bu hususta mahkemede dava açılmayacağına hükmetmiştir. Mezkur sicilden çeyize dair zaman aşımı dışında da farklı çıkarımlarda bulunulabilir. Öncelikle verilen çeyizin bir vesika olarak düzenlenmiş olması sözleşmeye dayanması dikkat çekicidir. 18. yy.'a ait bir kayıta dahi günümüzdeki çeyiz senedine benzer bir düzenlemenin yapılması çeyizin yalnızca örfi hükümlere dayanılarak ve yazılı olmayan şekilde yapılması geleneğinin

⁴² İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1077/1666-1667), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 443.

⁴³ İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (1120-1121/1709), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 336.

bir istisnasını teşkil etmektedir. Mezkur kayda göre çeyizi kız babasının, evlenecek olan erkeğin babasına vermesi de dikkat çekici bir husustur. Kızın çeyizinin hazırlanması için verilen bu para her ne kadar erkeğin babasına verilse de bu para veya mal üzerinde hak sahibi olan yalnızca kızıdır. Ayrıca bu sicil kaydından çıkarılacak en önemli sonuçlardan bir tanesi de davanın tarafları olan kişilerin Müslüman olmamalarıdır.⁴⁴ Davacı olan kız da davalı olan adam da zimmidir. Davanın her iki tarafı da Müslüman olmadığı için ve davanın konusu aile hukukuna ilişkin olduğundan dolayı taraflar davayı kendi dini kurallarına göre ve kendi ruhani liderleri aracılığı ile çözüme kavuşturma imkanına sahip olmalarına rağmen şer`i mahkemeye başvurmuşlardır.⁴⁵ Müslüman olmayan bu kişilerin kendi hukuk sistemlerinde yer alan drahomaya değil de İslam hukukunda yer alan çeyize başvurması dikkat çekicidir. Bu durum Müslümanların örfünün, zimmiler üzerindeki tesirini göstermektedir. Ayrıca bu durum, gayrimüslimlerin şer`i hukuka ve şer`i mahkemeye olan güvenlerini de göstermektedir.

Eyüb Mahkemesi 182 numaralı sicilde yer alan bir kayıta; kızına çeyiz olarak verdiği birtakım eşyaları daha sonra geri isteyen annenin talebinin kabul edilmediği görülmektedir. Annenin çeyiz olarak kızına hibe ettiği malların kız tarafından teslim alınması dolayısıyla hibe işlemi, geri dönme hakkı bulunmaksızın sona ermiştir. Bu sebeple de annenin daha sonra bu malları talep hakkı kalmamıştır.⁴⁶

İstanbul Mahkemesi 12 numaralı sicilde yer alan bir kayda göre Ayşe isimli bir kadın vefat etmiştir. Ayşe'nin; kızı, annesi ve eşi arasında tereke üzerinde ihtilaf meydana gelmiştir. Ayşe'nin annesi olan Fatıma, Ayşe'nin kocası olan Dilaver'in elinde bulunan bir malın kendisine ait olduğunu iddia ve dava etmiştir. İfadelere göre Ayşe ile Dilaver evlenirken Fatıma kızına birtakım malları ariyet olarak verdiğini ifade etmiş, Ayşe öldüğü için Dilaver'in elinde bulunan bu malların kendisine geri verilmesini talep etmiştir. Bu iddiasında önemli bir nokta ise kendisinin "evsat-ı nasdan" olduğunu zikretmesidir. Evsat-ı nas; maddi durum olarak zengin olmamayı orta halli olmayı ifade etmekle beraber çeyiz konusunda fetvalarda hükmün oluşumunda etki doğuran bir niteliği haizdir. Dilaver ise Fatıma'nın ifadelerini kabul etmekle beraber verilen malların ariyet olarak değil çeyiz olarak hibe edildiğini ifade etmiş ve bu malların teslim edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Fatıma ise bu hususta fetva almıştır. Mahkeme kaydında da yer alan fetvaya göre; ariyet-çeyiz (hibe) ihtilafında evsat-ı nas olan (zengin olarak addedilmeyen) kişinin yemini ile beraber bu kişinin iddiasının kabulüne hükmedileceği yer almaktadır. Fetvaya göre Fatıma'nın sözü kabul edilmekte olup, malların ariyet kapsamında değerlendirileceği anlaşılmaktadır. Eğer ki Fatıma zengin olarak nitelendirilen bir kişi olsa idi fetva; verilen malın ariyet değil çeyiz olduğu, kocanın ifadesinin kabul edilmesi

⁴⁴ Zimmilerin çeyiz ihtilafına dair şer`i mahkemeye başvurduğu farklı örnekler için bk. Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, 259; İstanbul Kadı Sicilleri 42 Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-968/1558-1561), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 290. Osmanlı Devleti'nde şer`iye siciline yansıyan çeyiz uygulamasına müteallik ihtilaflar incelendiğinde davanın tarafları arasında gayrimüslim kadınların da bulunması dikkat çekmektedir. Seda Örsten Esirgen, "Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayri Müslim Kadın", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/3 (2016), 909.

⁴⁵ İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1143-1144/1730-1732), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 252.

⁴⁶ İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (1154-1161/1741-1748), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 210.

yönünde olacaktır. Ancak orta halli olan bir kişi söz konusu olduğu için verilen malın çeyiz değil, ariyet olduğunu iddia eden kişinin yemini kabul görmüştür. Sonuç itibarıyla orta halli olan annenin yemini üzerine, verilen malların ariyet olduğuna ve Fatıma'ya teslim edilmesine karar verilmiştir.⁴⁷

Yaşı küçük olan kız çocuklarının çeyizi öncelikle velilerinin geçici koruması altına alınır. Velilerinin de bulunmaması halinde ise kendisine vasi atanır ve diğer mallarında olduğu gibi çeyizi de vasi tarafından geçici olarak kontrol edilir. Kız çocuğunun kendi işlerini görebilecek yaşa gelmesinden sonra ise vasi tarafından bu eşya veya mal kıza verilir. İstanbul Mahkemesi 20 numaralı sicil kaydında da öncelikle küçük kızın çeyizi vasi tarafından alınmış, kız kebire olduğunda ise bu mal kendisine teslim edilmiştir.⁴⁸

Beşiktaş Mahkemesi 2 numaralı sicilde yer alan bir kayda göre Ekmekçibaşı mahallesinde ikamet eden Havsa isimli kadın Zeynep isimli bir kız çocuğunu, kızın ana ve babasının izni ile yetiştirmek için iyallığe almıştır. “İyallığe vermek”, Osmanlı Devleti'nde evlatlık müessesesinin İslam hukukuna aykırı olmayacak şekilde düzenlenmesi ile oluşturulan türlerinden bir tanesidir. Havsa, yanına aldığı Zeynep'in nafakasını, çeyizini ve her türlü giderini kendisi karşıladıktan sonra asıl ana ve babanın Zeynep'i kendisinden almalarına önlem olarak bu miktarların mahkeme tarafından kaydedilmesini talep etmiştir. Havsa böylece; Zeynep'i kendisinden almaya kalkacak olan kişilerin bu ücreti ödemek zorunda kalmasını veya Zeynep'i kendisinden alamamasını sağlamış olmaktadır. Çeyizin de bu hususta zikredilmesi, kız çocuğunun çeyizinin örf olarak da genellikle ana baba tarafından karşılandığını ve bu durumun yaygın olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca kız çocuğu küçük olmasına rağmen küçüklükten itibaren çeyiz temini için para olarak bir miktarın belirlenmesi ve bu miktarın biriktirmeye başlanması genellikle çeyizin sürece yayılarak yapıldığını, küçük yaşlardan itibaren ana babanın kız çocukları için çeyiz hazırlığına başladığını göstermektedir.⁴⁹ “Kız beşikte, çeyiz sandıkta” atasözü de bu duruma işaret etmektedir.

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 numaralı sicilde yer alan bir kayıttan; vefat eden kişinin tereke taksiminin uzun süreceği zamanlarda öncelikli bir durum olarak evlenecek olan kız için çeyiz parasının kullanılabilceği anlaşılmaktadır. Mezkur örnekte babası vefat eden kızın annesi aynı zamanda kızın vasisidir. Anne kızının çeyizi için terekeden para kullanımı için talepte bulunmuş mahkeme de bu yönde bir izin kararı çıkarmıştır. Bu örnek aslında çeyizin zorunlu olmamakla beraber örfen baba tarafından karşılandığını ve bu durumun genel olarak kabul gördüğünü göstermektedir.⁵⁰

Galata Mahkemesi 259 numaralı sicilde yer alan mahkeme kaydına göre yedi sene bir kişinin yanında hizmet eden bir kız bu sürenin sonunda ecr-i misil davası açmıştır. Yedi sene

⁴⁷ İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (1073-1074/1663-1664), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 243.

⁴⁸ İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (1099-1100 / 1688-1689), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 97. Benzer sicil kayıtları için bk. İstanbul Kadı Sicilleri 71 Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (1157-1159/1745-1746), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 59; İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (1057-1059/1647-1649), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 210.

⁴⁹ Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, 75.

⁵⁰ İstanbul Kadı Sicilleri 64 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (1143 / 1730-1731), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 59.

boyunca alması gereken parayı talep amacıyla açtığı bu davada davalı olan kişi ise kızın çeyizini hazırlayıp evlendirdiğini ve bu sebeple ayrıca vermesi gereken bir meblağ olmadığını ifade etmiştir. Daha sonra muslihun aracılığıyla anlaşılıp davayı sona erdirmişlerdir.⁵¹ Bu örnekte hizmetin karşılığı olarak çeyiz hazırlama işlemi, çeyizin zaman zaman ana baba dışındaki kişilerin, özellikle de evlenecek kişinin bizzat yerine getirdiği ve bu çeyizin, uzun süreli hizmet bedeli olacak seviyede bir meblağ tutabileceğini göstermektedir.

Çeyiz mallarının mülkiyeti doğrudan, evlenen kadına aittir. Osmanlı mahkeme kayıtlarında da bu durum açıkça görülmektedir.⁵²

Üsküdar mahkemesi 17 numaralı sicilde yer alan bir kayıta evlenecek olan bir kişinin, kaynanasına ağırlık verdiği ifade edilmektedir. Boşanma sonrasında ağırlık olarak verilen miktarın kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Kaynanası ise verilen ağırlık ile kızının çeyizini hazırladığını ifade etmiştir.⁵³ Söz konusu kayıttan, ağırlığın kızın baba veya annesine verildiği ve bunun karşılığında kızın çeyizinin hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Diyarbakır mahkemesinde yer alan bir kayıta başlık parasına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Söz konusu kayıta, evlenmek isteyen adamın, evlenmek istediği kızın babasına yüklü miktarda başlık parası verdiği ifade edilmektedir. Başlık parası verildikten sonra evliliğin gerçekleşmemesi sonucu, başlık parası veren kişi bu paranın iadesini talep etmiştir. Başlık parasının bir kısmının iade edilmemesi sebebiyle de dava açılmıştır.⁵⁴ Söz konusu kayıta nikahın gerçekleşmemesi durumunda başlık parasının iade edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Başlık parasının genellikle evlenilecek kızın babasına verildiği, bazı bölgelerde ağırlık olarak ifade edilen bu paranın Diyarbakır civarında başlık parası⁵⁵ olarak ifade edildiği de bu ve benzeri mahkeme kayıtlarından⁵⁶ anlaşılmaktadır.

Üsküdar Mahkemesi 17 numaralı sicilde yer alan bir kayıttan; Yani isimli bir kişinin, Dimitri'nin kızı ile evlenmek amacıyla iki bin akçe ve bir maşrapayı ağırlık olarak Dimitri'ye verdiği anlaşılmaktadır. Yani, verdiği ağırlık karşılığında Dimitri'nin, kızı için çeyiz olarak bir şey hazırladığını ifade etmiş ve hazırlamasını talep etmiştir. Bu iddia karşısında

⁵¹ İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (1137-1138 /1724-1725), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 351.

⁵² Bu hususa dair mahkeme kayıtları için bk. İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (1016-1035/1608-1626), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 613. Çeyize ilişkin meselelerde beyininin kimden talep edildiğine ilişkin sicil kayıtları için bk İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (1067-1069/1656-1658), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 136; İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (924-927/1518-1521), ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 181.

⁵³ İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, 150.

⁵⁴ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3712 Numaralı Sicil (1145-1212/1732-1798), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013), 133.

⁵⁵ Konya mahkemesi 45 numaralı sicilde yer alan bir kayda göre ağırlık adı ile alınan paranın mahkemeye başvurulması iadesinin talep edilebileceğini göstermektedir. Bu durum, Osmanlı uygulamasında ağırlık veya başlık parası olarak ifade edilen uygulamalara sıcak bakılmadığını göstermektedir. Özellikle 18. yy.'dan sonra ağırlık ve başlık parası gibi uygulamaların yasaklandığı ifade edilebilir. Söz konusu kayıta verilen bu paranın mehir amacı ile verildiği anlaşıldığından dolayı iadesine hükmedilmemiştir. Konya Kadı Sicili 45 Numaralı Defter (1126-1127/1714-1715), Haz. İzzet Sak, Cemal Çetin (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 243.

⁵⁶ Benzer mahkeme kaydı için bk. Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicil (H. 1065 / M. 1655), ed. Ahmet Zeki İzgöer (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013), 75.

Dimitri ise; Yani'nin kendisine herhangi bir şey vermediğini ifade ederek Yani'nin verdiğini iddia ettiği ağırlığı inkar etmiştir. Bu örnekten; erkek tarafının kız tarafına günümüzde başlık parası olarak da ifade edilen ağırlık verdiği ve bu ağırlığın aslında kız tarafının çeyiz hazırlaması için verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü örneğimizde Dimitri, ağırlık karşılığında çeyiz hazırlamak zorunda olmadığını değil ağırlık olarak bir şey almadığını ifade etmiştir.⁵⁷ Bu ifadeler, verilen ağırlık karşılığında kız tarafının çeyiz hazırlama sorumluluğu altına girdiğine işaret etmektedir. Söz konusu kayıt ve diğer mahkeme kayıtları dikkate alındığında kız tarafı ve erkek tarafı olarak ifade ettiğimiz kişiler içerisinde ağırlığı ekseriyetle erkeğin veya erkeğin babasının, çeyizi ise kızın babasının karşıladığı görülmektedir.

İslam hukukunda kızın ailesine evlilik amacıyla herhangi bir malın verilmediği, evliliğin bir sonucu olarak kadına mehir verildiği ve bu mehrin de kadının malı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple genellikle çeyizin karşılanmasına yardım amacıyla kızın ailesine verilen “ağırlığın”, İslam hukukunda dayanağı olmayan bir âdet olduğu ifade edilebilir.

Sonuç

İslam toplumlarının ekseriyetinde, bölgedeki örfeye uygun olacak şekilde anne ve babaların maddi ve sosyal konumlarına göre ifrat ve tefritten uzak olacak şekilde kız çocukları için çeyiz hazırlama örfü yerleşmiştir. Bu örf, amacına uygun şekilde yerine getirildiğinde çok güzel sonuçlar doğurmaktadır. Ancak günümüzde bu örfün zaman zaman asıl amacından uzaklaşıp evliliği zora sokma noktasına getirdiği görülmektedir. Bu sebeple çeyiz hazırlanırken israf ve gösterişten uzak durulup, gereksiz ve lüks olarak ifade edilebilecek şeyleri talep etmekten kaçınmak gerekmektedir. Bu çizgi üzerinde bulunulduğu müddetçe çeyiz, gerekli bir örf olarak amacına uygun bir şekilde varlığını devam ettirebilir. Gerek çeyiz gerek de mehir, kişilerin maddi durumları gibi farklı ölçüler esas alınarak belirlenmeli ve kişilerin evliliğini zora sokmayacak anlayış içerisinde tespit edilmelidir. Bu hususta İslam'a aykırı uygulamaların meydana gelmesini engellemek bakımından, İslam hukukçularının yapmış olduğu terimsel olarak “örf”, “âdet” kavramı farklılığı önem arz etmektedir.

Osmanlı'da meydana gelen çeyize ilişkin ihtilafların kadı sicillerine yansıdığı görülmektedir. Bu konudaki ihtilafların Osmanlı'da sıklıkla dava konusu olması çeyizin hukuki boyutunu ve önemini gösterir niteliktedir. Uygulamadaki problemlerin ekseriyetle çeyiz hazırlayan ana veya babanın, kız ile veya kızın vefatı halinde kızın kocası ile aralarında meydana geldiği ve bu problemlerde kadınların klasik fıkıh kitaplarında çeyize ilişkin yer alan hükümleri uyguladığı zikredilebilir.

Kadı sicillerinde; çeyiz genellikle baba tarafından karşılanmakla beraber Osmanlı uygulamasında çeyizin anne tarafından karşılandığı birçok örneğin vaki olduğuna rastlanmıştır. Çeyiz olarak çok farklı ev eşyalarının yanı sıra taşınmaz malların ve benzeri maddi değeri çok yüksek eşyaların da Osmanlıda çeyiz olarak hazırlanması, Müslümanlara ait bir uygulama olan çeyiz uygulamasının zaman zaman gayrimüslimler arasında da ihtilaf konusu olması ve bu ihtilaflarda şer'î mahkemeye başvurmaları dikkat çekicidir.

Çeyiz hazırlama bir süreçtir. Bu süreç kapsamında çeyiz masrafları ile mehir arasında da ilişki söz konusudur. Çeyiz-mehir ilişkisinde İstanbul, Konya ve Diyarbakır kadı sicilleri

⁵⁷ Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, 230.

dikkate alınarak Osmanlı uygulamasına dair genel bir çıkarımda bulunulacak olursa; mehir, erkek tarafından kadına verilir ve kadının malı olur. Genellikle kızın ebeveyni bu mehrin bir bölümünü kızın izni dahilinde kullanarak veya doğrudan kendi mallarından tasarrufta bulunarak kızları için çeyiz hazırlamaktadırlar. Bu kural Maliki mezhebinde çeyizin hukuki boyutu ile benzerlik göstermesine rağmen diğer mezheplere göre böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Osmanlı devletinde ise Hanefi mezhebinin uygulandığı göz önüne alınırsa, mehir-çeyiz ilişkisi açısından örfе dayanarak bu şekilde bir uygulamanın yaygınlaştığı zikredilebilir. Sicil örneklerinde de zaman zaman görüleceği üzere mehir veya bazen başlık parası karşılığında kız tarafından da belirli bir çeyiz beklendiği ve bu çeyizin verilmediği durumlarda arada anlaşmazlıkların çıktığı görülmüştür. Ancak, çeyiz hazırlama zorunluluğunun şer`i hükümler açısından herhangi bir zorunluluğunun bulunmadığı ve çeyize ilişkin uygulamaların büyük bir kısmının şer`i kurallara aykırı olmayacak şekilde bulunan mahaldeki örfе göre şekillendiği ifade edilebilir. Günümüzde örf ve âdet ifadeleri birbirlerinin yerine kullanılmasına rağmen İslam hukuku bakımında örf ve âdet farklı durumları ifade etmektedir. Örf, şer`i kurallara uygun olmak zorunda iken âdet için böyle bir şart bulunmamaktadır. Bu sebeple, “çeyizin uygulamasının örfе göre şekillenmesi” ifadesi aslen şer`i kurallara aykırılık taşımaması gerekliliği açısından önem arz etmektedir. İslam hukukunda çeyiz için “âdet” ifadesinin kullanılması ıstılahi kullanım açısından uygun bir ifade olmayıp, örf ifadesinin kullanılması daha uygun görülmektedir.

Kaynakça | References

- “Çeyiz”. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. Ed. Adnan Bek. 5/3668-3669. İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1986.
- “Drahoma”. *Türk Ansiklopedisi*. ed. Agop Dilaçar. 14/55. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devirleri Kanunnameleri)* 9. Kitap. İstanbul: OSAV Yayınları, 1996.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (II. Bayezid Devri Kanunnameleri)* 2. Kitap. İstanbul: Fey Vakfı, 1990.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (III. Murat Devri Kanunnameleri)* 8. Kitap. İstanbul: OSAV Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri- Kanuni Devri Eyalet Kanunnameleri (II))* 6. Kitap. İstanbul: Fey Vakfı, 1993.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Tahlilleri (Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri)* 3. Kitap. İstanbul: Fey Vakfı, 1991.
- Akgündüz, Ahmet. “Başlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/131-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Arsal, Sadri Maksudi. “Eski Türklerin Hususi Hukuku”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 3/88-97. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.
- Aydın, Mehmet. “Mehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28/389-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988.
- Cin, Halil - Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları, 2019.
- Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çalışkan, Hasan. *Evlilik ve Aile Hayatı*. İstanbul: Çelik Yayınları, 2001.
- Divanı Lugat-it Türk Tercümesi*. Çev. Besim Atalay. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3712 Numaralı Sicil (1145-1212/1732-1798). ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3745 Numaralı Sicil (1237-1239/ 1822-1824). ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2017.
- Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 3715 Numaralı Sicil (1065/1655). ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2013.
- Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç. *Karamazov Kardeşler*. çev. Nihal Yalaza Taluy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*. Konya: İslam Hukuku Külliyyatı Yayınları, 1977.
- Düstur, 1. Tertip, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1436/2015.

- Ed-Dîb, Abdulazîm Mahmûd. “Çeyiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/296-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2017.
- Ercoskun, Tülay. *Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikaha Dair Düzenlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Erkul, Ali. “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 3/58-76. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Hıfzı Timur. “Eski Örfi Hukukumuzda Nişanlanma ve Kalın Müessesesi”. *Ebul’ula Mardin’e Armağan*. 1137-1149. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kenan Matbaası, 1944.
- İbiş, Şuayip. *Şer’i Hukuktan Medeni Hukuka Evlilik: Çorum Örneği (1840-1930)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Reddül-Muhtar Ale’l-Dürri’l-Muhtar*. çev. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.
- İbn Mâce. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. 2 Cilt. b.y.: Daru’l-İhyau’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1431.
- İnan, Abdülkadir. “Kalın”. *Türk Ansiklopedisi*. ed. Agop Dilaçar. 21/161. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- İstanbul Kadı Sicilleri 42 Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (966-968/1558-1561). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 45 Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (1016-1035 /1608-1626). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 50 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (1067-1069/1656-1658). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 56 İstanbul Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (1099-1100 / 1688-1689). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 60 Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil (1120-1121/1709). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 63 Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (1137-1138 /1724-1725). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 64 Kismet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (1143 /1730-1731). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 65 Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1143-1144/1730-1732). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 68 Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (1150-1151/1737-1738). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>

- İstanbul Kadı Sicilleri 71 Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (1157-1159/1745-1746). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri 72 Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (1154-1161/1741-1748). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (1077/1666-1667). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (1073-1074/1663-1664). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (1057-1059/1647-1649). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil (956-963/1549-1556). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (924-927/1518-1521). ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
<http://www.kadısicilleri.org/index.php>
- Kademoğlu, Osman. *Çeyiz Sandığı*. haz. Ali Pasiner. İstanbul: Duran Matbaa, 1999.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2014.
- Keha, Murathan. "19. Yüzyılda Düğünlerde Yapılan İsrâf ve Buna Karşı Alınan Tedbirler". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/4 (2017), 1283-1296.
- Konya Kadı Sicili 45 Numaralı Defter (1126-1127/1714-1715). Haz. İzzet Sak, Cemal Çetin. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Köse, Üzeyir. "İslâm Aile Hukuku Açısından Çeyiz". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 98-112. <https://doi.org/10.34085/buifd.606287>
- Maden, H. Ahmet. "Çeyiz Geleneği". *Türk Aile Ansiklopedisi*. 1/214-216. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991.
- Mahmud Esad Seydişehrî. *Kitab-ı Nikah ve Talak*. haz. Abdüsselam Arı. İstanbul: Seçil Ofset Yayınları, 2021.
- Manastırlı İsmail Hakkı. *Vesailü'l-Felah Fi Mesaili'n-Nikah*. İstanbul: y.y., 1313/1895.
- Mandaloğlu, Mehmet. "İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku". *Türkiyad Araştırmaları Dergisi* 33 (2013), 133-159.
- Mevdudi, Ebu'l Ala. *İslam'da Aile Hukuku (Karı-Koca Hakları)*. çev. Memiş Tekin. Konya: Esra Yayınları, 1994.
- Nesâî. *Sünen-i Nesâî*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha. "İslam Aile Hukukunda Kadının Mehir Hakkına Toplumun Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/4 (2013), 223-256.
- Ögel, Bahaeddin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001.

- Örsten Esirgen, Seda. “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayri Müslim Kadın”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65/3 (2016), 893-935. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001826
- Özcan, Uğur - Dalyan, Murat Gökhan. “19. yy’ da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları”. *History Studies* 3/3 (2011), 319-336. http://dx.doi.org/10.9737/hist_398
- Sağol Yüksekaya, Gülden. “Kalın ve Çeyiz”. *Hediye Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali - Aylin Koç. 396-407. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Sahillioğlu, Halil. “Arûs Resmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Toros Kurtoğlu, Yasemin. *Eski Orta - Asya Türk Devletlerinde Aile Hukuku*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- Yücel, Harun. “Kırgız ve Kazak Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalın”. *Türkoloji Araştırmaları Merkezi* (2010), 1-10.
- Zeydân, Abdulkerîm. *el-Mufassal Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*. ed. Faruk Beşer. İstanbul: Asalet Yayınevi, 2019.